

Sixarulidze T.T.

*Filologiya üzrə elmlər doktoru,
Atatürk Universitetinin (Türkiyə, Ərzurum) professoru*

ƏHDI-CƏDİDİN RUS VƏ UDI DİLLƏRİNDƏKİ VERSİYALARININ MÜQAYİSƏSİ HAQQINDA

Qafqaz Albaniyası dövlətinin süqutu (VIII əsrdə) onun xalqının xristianlığın qədim alban (protoudin) dilində yazılmış bütün kanonik və ədəbi abidələrinədən məhrum olmasını şərtləndirmişdir.

XIX əsrdə Azərbaycan (müvafiq olaraq Qafqaz Albaniyası) Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil edildikdən sonra xristianlığın mövqeyinin bərpa olunması və gücləndirilməsi probleminin aktualıq qazanması kilsə ədəbiyyatının udi dilinə tərcüməsini labüd etmişdir. Bu məsələnin həlli çərçivəsində, Əhdi-Cədidin udi dilinə tərcüməsini çap edə bilmək üçün kiril qrafikasının əsasında udi dilinin yeni əlifbasının yaradılması zərurəti meydana gəlmişdir.

Çox güman ki, udi dilinin kiril qrafikası əsasında ilk əlifbasını XIX əsrin ikinci yarısında Qafqaz Tədris Dairəsinin qəyumu M.R.Zavadski yaratmışdır. Əhdi-Cədidin rus dilindən udi (qədim alban) dilinə tərcüməsi Oğuz rayonundan olan Mixail və Semyon Bejanov qardaşlarına tapşırılmış, onlar da tərcüməni 1898-ci ildə başa çatdırmışlar.

"İncil" in rus-udin dillərində ikidilli mətni isə hazır olduqdan sonra 1902-ci ildə Tiflisdə çap edilmişdir. Ancaq təəssüf ki, bir tərəfdən müəlliflərin tərcüməçilik üzrə təcrübəsinin məhdud olması, digər tərəfdən isə udi dilinin praktiki qrammatikasına aid vəsaitlərin olmaması tərcümənin həm birinci, həm də ikinci dərəcəli xeyli xətalara həyata keçirilməsini şərtləndirmişdir. Məna baxımından buraxılmış səhvləri növbəti iki qrupa bölmək olar: tərcüməçilərin rus dilindən udi dilinə tərcümə zamanı yol verdiyi birbaşa xətalara və rus dilindəki orijinal nüsxənin yanlış tərcüməsindən irəli gələn dolayı xətalara.

Aşağıda əvvəlcə Əhdi-Cədidin mətninin rus dilindəki nüsxəsində qeyri-adekvat tərcüməyə yol verilən halların, sonra isə rus dilindən udi dilinə tərcüməsində qeyri-dəqiqliklərin tənqidi təhlili verilir.

Beləliklə, Mattanın "İncil"inin həmin rus dilindəki nüsxəsində deyilir (3.4): "Сам же Иоанн имел одежду из **верблюжьего волоса** и пояс кожаный на чреслах своих" (Новый завет, 1902, 3.4). (az. "Yəhya dəvə tükündən paltar geymiş, belinə dəri qurşaq bağlamışdı"). Güman edirik ki, burada "верблюжьего волоса" (az. dəvə tükündən) ifadəsi yerinə "верблюжьей шерсти" (az. dəvə yunundan) ifadəsi işlədilməli idi. Bunu "İncil" in müvafiq ayələrinin fransız və gürcü dillərindəki versiyası da təsdiq edir. Fransız dilində: "Le vetment de Jean etait fait **de poils de chameau** et il portait une ceinture de cuir autour de la taille" (La Bible, Ancien et Nouveau testament, 1992: 3.4) – "Yəhyanın paltarı **dəvə yunundan** hazırlanmışdı (düzəldilmişdi) və o, belinə dəri qurşaq bağlamışdı" verilib. Eyni ayənin gürcü dilinə tərcüməsində isə deyilir: "TviTon ioanes emosa aqlemis **bewvis** samosi da welze ertKa Tkavis sartKeli, 1992: 3.4). Gürcü dilində qırılmış qoyun yununa **МьмаТКли,М**" deyilir. Ancaq "bewvi" sözü də "yun" mənasına gəlir. Bbewvi (pirutKvisa) – шерсть (az.yun) [Датикашвили, 1953, с.186]. Güman edirik ki, bu bəzədə bütün şübhələri qədim yunan dilindəki (Novum testamant GRAECE 3.4) mətn aradan qaldırır. Həmin mətnə bizim müzakirəmizə aid "trixos" sözü işlədilir ki, o da "yun", "qoyun yunu" mənasını verir [Древнегреческо-русский словарь, 1957, с.796]. Ayənin udi dilindəki ekvivalenti bu cümlədir: Ioani iCi butai farTal **buSe fofnuxo** va ToxKa tollai iC bayanel. "Верблюжий волос" ifadəsinin rus dilindən udi dilinə hərfi tərcüməsi olan "**buSe fofnuxo**" ayənin udi dilindəki versiyasında eyni xətanın təkrar edilməsi ilə nəticələnmişdir.

Beləliklə, ayənin udi dilinə xətalı tərcüməsi rus dilinə tərcümədən irəli gəlir və buna əsaslanaraq "tük"

mənasına gələn alban sözü **"fof"** **"xa"** (yun) ilə əvəz edilməlidir. Analoji qaydada "buSe fofnuxo" (az. dəvə tükündən) ifadəsinin ən yaxın ekvivalenti "buSe xaxo" (az. dəvə yunundan, tiftikdən) söz birləşməsi hesab edilməlidir. Yeri gəlmişkən, məlum olduğu kimi, dəvə yunu əsas etibarlı ilə tükəndən deyil, tiftikdən (80–85%) ibarət olur.

Növbəti qeyri-adekvat tərcüməyə yenə Matfeydən "İncil"də rast gəlirik (21.33): "Выслушайте другую притчу. Был некоторый хозяин дома, который насадил виноградник, обнес его оградой, выкопал в нем **точило**, построил башню, и, отдав его виноградарям, отлучился" (az. Başqa bir məsəli dinləyin: Ev sahibi olan bir adam var idi. Üzüm bağı saldı, oranın ətrafına çəpər çəkdi. İçində yer qazaraq anbar düzəltdi, qüllə tikdi. Sonra isə bağı bağbanlara verərək başqa ölkəyə getdi"). Bu ayədə, bizə görə, növbəti ifadənin tərcüməsinə irad tutulmalıdır: "Был некоторый хозяин дома...". Qədim yunan sözü "oikodespotes" [Древнегреческо-русский словарь, 1957, с.1156] "хозяин дома" (az. ev sahibi) mənasına gəlir. Yunan dilinin izahlı lüğətində isə onun iki mənası verilir: "господин дома" (az. evin ağası, sahibi) və "хороший хозяин" (yaxşı ev sahibi). Çox güman ki, "хороший хозяин" mənası kontekstə daha uyğundur, çünki "некоторый хозяин дома" (az. ev sahibi olan bir adam) burada heç bir məna yükü daşımır. Əksinə, burada kontekstə görə, yaxşı, çalışqan, üzüm bağı salaraq onun ətrafına çəpər çəkmiş, bağı içində üzümşaxan qazmış və üzüm bağını salmaqla kifayətlənməyərək onun mühafizəsinin də qayğısına qalmış və çaxır çəkilməsi üçün üzümşaxan düzəlməklə məhsulun da qeydinə qalmış ev sahibi nəzərdə tutulur. **"Dom"** (az. ev) sözünün izafi olduğunu göstərən bir başqa cəhət də, digər sözdən, **"башня"** (az. qüllə) – "purġos" [Древнегреческо-русский словарь, 1957, с.1443] sözündən istifadə edilməsidir. Gürcüstanda bu gün də üzüm bağlarının mühafizəsi üçün həmin tip gözətçi qurğuları (bəzən isə sadəcə komalar) ancaq o hallarda tikilir ki, bağ evin yanında deyil, ondan xeyli aralıda olsun. Nəticə etibarlı ilə güman edirik ki, **"dom"** sözü burada məna yükü daşımır və kontekstdən kənar qalır. "Башня" (az. qüllə) sözü gürcü və udi dillərindəki versiyalarda "minara" və "koSki" sözləri ilə təmsil olunur. Ancaq fransız dilindəki "İncil"də "tour de garde" – "сторожевая башня" (az. gözətçi qülləsi) verilir. Burada "сторожевая" (az.

gözətçi) "qüllə" sözünün məna yükünü dəqiqləşdirir və bizim iddiamızı daha da əsaslı edir.

Eyni ayədə rus sözü olan **"точило"** – "toCilo" udi **mətnindəki** "maran"a uyğun gəlir. Udi dilinin lüğətində **"maran" sözünün iki mənası verilir: 1) склад, погреб (az. anbar, evaltı) 2) точило, брусок** (az. çarx, tir) [В.Гукасян, 1974, с.170]. Bu mənalardan heç biri "точило" **sözünün rus dilindəki versiyada ifadə etdiyi mənaya uyğun gəlmir. "İncil"**in rus dilindəki versiyasının müəllifi **"давиляня" (şirəxana) mənasını vermək üçün onun dialekt forması olan və üzümşaxta qurğusunu göstərən "точило" [Даль, 1955, с.423] (az. üzümşaxan) sözündən istifadə etmişdir.**

Tərcüməçi ya heç vaxt şərəbçilik fəaliyyətinin şahidi olmamışdır (ki, bunun ehtimalı çox azdır), ya da onun tərcümə sahəsində təcrübəsinin az olması, rus dilini (xüsusilə də onun dialekt formalarını) kafi dərəcədə də olsa bilməməsi xətalı tərcüməni labüd etmişdir. Buna görə də tərcümədə **"давиляня"** (yəni "точило" - üzümşaxan) əvəzinə **"maran"** (yəni "склад", "погреб" - anbar, evaltı, şərəb anbarı) işlədilmişdir. Şübhəsiz, gürcü versiyasında "sawnexeli", fransız dilindəki versiyada "pressoir" olduğu kimi, burada da **"давиляня"** sözü olmalıdır. Yenə də qədim yunan dilindəki mətn bütün şübhələri aradan qaldırır. Orada **"lenos"**, yəni **"виноградное точило"** (üzüm şirəxanası) sözündən istifadə edilir [Древнегреческо-русский словарь, 1957, 1025]. Müvafiq qaydada, rus dilindəki mətnə paralel olaraq **"nav"** ("давиляня"; az. üzümşaxan) sözü verilməlidir. O, etimoloji baxımdan gürcü dilindəki **"nav-i"** (qayıq) (burada "i" adlıq hal şəkilçisidir) sözü ilə eynidir. Güman ki, onun mənşəyi fars dilidir (nav). Yeri gəlmişkən, müasir türk dilindəki **"navlun"** sözü: 1) морской фрахт (az.su nəqliyyatında fraxt, 2) плата за проезд на судне (az. gəmi ilə səyahətə görə ödəniş) [Турецко-русский словарь, 2006, с.417], köhnə osmanlı dilində **"nav"** sözü isə: 1) ortasında çökəklik, oyuq olan əşya 2) kiçik gəmi, qayıq [Ferit Devellioğlu, 2005, s.810] mənasına gəlir. Bu informasiyanı Ərzurum Atatürk Universitetinin "Rus dili və ədəbiyyatı kafedrası"nın müdiri Murat Yılmaz dəqiqləşdirərək təqdim etmişdir.

"Nav" böyük ağacların bütöv gövdəsindən hazırlanırdı (gövdənin ortasında tapdalayaraq şirəsini çıxarmaq məqsədilə üzüm üçün yer oyulurdu). Bizim üçün maraqlı kəsb edən sözə Markın "İncil"ində (12.1),

Vəhydə (14.19) də rast gəlirik: “и бросил в великое точило” (20): (az. və böyük üzümşaxana atdı): “И истоптаны ягоды в точиле за город” (19.15): “Üzümlər şəhərdən kənarında olan üzümşaxanda tapdalandı” (19.15): “Он топчет точило вина ярости” (az. O, qəzəb şərabının hazırlandığı üzümşaxanı tapdalayır).

Növbəti xətanın izahata ehtiyacı yoxdur, çünki çox barizdir və tərcüməçinin “maslo” (az. yağ) sözünü hərfi tərcümə etməsindən irəli gəlir. Mattanın “İncil”-inin rus dili versiyasında (25.3): “Неразумная, взявши светильники свои, не взяли с собою **масла**” (az. Ağılsızlar özləri ilə çiraqlarını götürmüşdülər, amma kərə yağı götürməmişdilər); yenə Mattanın “İncil”-ində (25. 4): “Мудрая же, вместе со светильниками своими, взяли **масла** в сосудах своих” (az. Ağılılarsa çiraqları ilə birgə öz qablarında yağ da götürmüşdülər).

Məlum olduğu kimi, rus dilində “maslo” sözü həm kərə, həm də bitki yağını (dini pəhriz zamanı istifadə edilən yağ) ifadə edir: günəbaxan, zeytun, qarğıdalı yağı və s. Çırağ üçün adətən kərə yağından deyil, bitki yağından istifadə olunur.

Bunu ayələrin fransız və gürcü dillərindəki versiyaları da təsdiq edir. Belə ki, həmin versiyalarda müvafiq olaraq “la huile” (yağ, bitki yağı) (huile de lin – kətan yağı, huile d’ olive – zeytun yağı) və əvvəlinə müvafiq bitkinin adı yazılmaqla gürcü dilində bütün bitki yağlarının adında işlədilən “zeTi” (zeitunis (zeytun): mzesumziris (günəbaxan), simindis (qarğıdalı) istifadə edilir. Eyni dillərdə kərə yağının göstərilməsi üçün isə digər leksemlərdən istifadə olunur: “karaqı” və “le beurre”.

Bu, udi dilində də müşahidə olunur. Kərə və bitki yağının göstərilməsi üçün müasir udi dilində müxtəlif köklü sözlərdən istifadə edilir: birincisi üçün – “y’in”, ikincisi üçün – “zeT”. “maslo” sözünün əvvəlində dəqiqləşdirici (“сливочное” (az. kərə), “растительное” (az. bitki)) sözün işlədilməməsi udi dilinə tərcümənin də xətalı olmasına gətirib çıxar-

mışdır: “zeT” (bitki yağı) əvəzinə “y’in” (kərə yağı) verilmişdir. Qədim yunan dilindəki “İncil”də [elaion] “zeytun yağı” sözündən istifadə olunur [Novum Testament GRAECE... 1904]. Nəticədə Mattanın “İncil”-inin udi dilinə xətalı tərcüməsi belə alınmışdır (25.3): “Ağılsızlar özləri ilə çiraqlarını götürmüşdülər, amma kərə yağı götürməmişdilər”; yenə Mattanın “İncil”-ində (25. 4): “Ağılılarsa çiraqları ilə birgə öz qablarında yağ da götürmüşdülər”. “Масло” sözünə Lukadan “İncil”də də rast gəlinir (16.6): “Он сказал: сто мер масла” (az. O “yüz bat yağ” dedi. 3-cü ayədə cümlənin, ümumiyyətlə, mənasını təhrif edən bir başqa sintaktik xətanı da qeyd etmək lazımdır: haKlaxo, subutGon iCGo CiraGo aKi TeKun aKi iCxoGo, y’in (axırıncı **weT** olmalıdır); haKlutuGon gena iCGo CiraGoxo, sa gala aKunKe lekerGoboS y’in (axırıncı **weT** olmalıdır).

Rus dilindəki mətnə mübtədə isimləşdirilmiş sifətdən yaranmışdır – “неразумная” (ağılsızlar), ondan sonra gələn feli bağlama tərkibinin isə həm əvvəlində, həm də sonunda vergül qoyulmuşdur. Udi dilinə tərcümədə də rus dilindəki versiyada olduğu kimi, vergül birinci sözün sonuna qoyulduğu üçün udi dilində bölünməyən söz birləşməsi olan “haKlaxo subutGon” (hərfi: yüngül ağıllı, ağıl yüngül olan və ya yelbeyin) mürəkkəb mübtədanı bölür. Halbuki vergül ondan sonra qoyulmalıdır. Əks təqdirdə, vergül mübtədanın birinci sözündən sonra gələrsə, udi dilindəki mətnin mənası itir: Ağılılar (“ağılsızlar” olmalıdır), yüngüllər özləri ilə çiraqlarını götürmüşdülər, amma kərə yağı götürməmişdilər”

Burada nəzərdən keçirilən və “İncil”-in məzmununun təhrif edildiyi hallardan başqa, orfoqrafiya prinsiplərinin müxtəlif pozuntularına, məxsusi udi sözləri ola-ola digər dillərdən götürülən sözlərin istifadəsi hallarına da rast gəlinir.

“İncil”-in XIX əsrin sonunda tərcümə edilmiş və XX əsrin əvvəlində çap edilmiş versiyası onun çar dövründə birinci və axırıncı dəfə reallaşdırılmış tərcüməsi olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. СВЯТОЕ ЕВАНГЕЛИЕ от Матфея, Марка, Луки и Иоанна на русском и удинском языках. Тифлис, 1902
2. Гукасян В. Удинско-азербайджанско-русский словарь. Баку, 1974
3. Даль В. Толковый словарь. М., 1955
4. Джейранишвили Е. Удийский язык (на груз. языке). Тбилиси, 1971
5. Древнегреческо-русский словарь. М., 1957
6. Турецко-русский словарь / под редакцией Рыбальченко. М., 2006
7. La Bible, Ancien et Nouveau Nestamment, Traduit del hebreu et du grec en francais courant, Alliance biblique universelle, 1992
8. ახალი აღთქმა და ფსალმუნები, ბიბლიის თარგამანის ინსტიტუტი, სტოქჰოლმი, 1992.
9. დათიკაშვილი. ქართულ-რუსული ლექსიკონი,თბილისი, 1953
10. Novum Testamentum GRAECE fpparu et libris manu scriptis collecto curavit eberhard Nestle, Stuttgart, 1904
11. Ferit Devellioğlu. Osmanlıca–Turkçe Luğat,Aydın Vitabevi, Ankara, 2005.
12. Shiefner A. Versuch Über die Sprache der Uden. St.PETERSBURG, 1863